

Betegség és gyógyítás jezsuita módra

A Jézus Társasága sosem tartozott a szoros értelemben vett betegápoló, gyógyító szerzetesrendek közé, ennek ellenére munkásságuk számos ponton kapcsolódik ehhez a témához. Ilyen irányú érdeklődésük, tevékenységük nyomott hagyott irodalmi alkotásaikon is, költők megverselik betegségeiket, a járványokat, egy-egy rendtag halálát, gyógyulását. Így részletezte például Makó Pál hosszú elégiákban az Ungváron töltött tanári éve alatt őt kínozó lázas betegségét, annak okait, kapcsolódva ezzel tematikusan és szövegszerűen is a Tibullus–Janus Pannonius–Petrus Lotichius Secundus által megkezdett hagyományhoz.¹ Vagy olvashatunk – szintén elégiákat – a már magyarul verselő Baróti Szabó Dávid szembajáról – erről Hubert Ildikó ír részletesebben.² Mindkettőjük munkássága, verseléstechnikai tudása, témafeldolgozási módja a jezsuita poétika oktatásban gyökerezik, a gimnáziumban megtanult alapok után a repetensképzőben frissítették fel, mélyítették el tudásukat, majd ültették azt át a hétköznapi verseikbe.

A győri repetensek fólió alakú kötetekbe,³ saját kezűleg bemásolt versei közül számos kapcsolódik a betegség-gyógyulás-elmúlás témájához, olvashatunk bennük halálról, legyen az a pápáé, egy-egy rendtagé (vagy egy kanárié); járványról: pestisről; betegségekről: lázról és szembajról. Találunk köztük gyógyulásért könyörgőket, gyászosokat, a bajokat szemléletesen részletezőket és a gyógyíreket felsorolókat. Műfajilag, formailag két nagy csoportba tartoznak a költemények:

- 1 SZÁDOCZKI Vera, *Neolatin elégiaköltészet a 18. századi Magyarországon: A jezsuita költészetoktatás és Makó Pál munkássága*, doktori értekezés (Budapest: 2020).
- 2 HUBERT Ildikó, „Baróti Szabó Dávid: Versek Szűz Máriához”, *Távtatok* 60. sz. (2003): 275–283.
- 3 Ma öt olyan kéziratos kötet ismert, melyek a győri repetensek saját kezűleg beírt költeményeit tartalmazzák, ezeket ma Pannonhalmán őrzik. Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár: 118. D 12, 118. E 1, 118. E 19, 120b. A 3, 120b. A 9 jelzetekkel. További két kötet ugyanezen tanulók orációit tartalmazza: Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár: 118. E 18, 120b. A 2 jelzetek alatt.

a poemák hexameterekben, az elégiák disztichonokban.⁴ Jelen tanulmány a fent felsoroltak közül két hexameterben íródott versről értekezik részletesebben, melyeket összeköt a bennük megverselt helyszín: a győri jezsuita patika.

Franciscus Rausch 1763-ban írta költeményét *Poemation de mumia apothecae Collegii Jaurini illata*⁵ címmel, Stephanus Harsányi pedig 1766-ban másolta be közel 300 soros versét a kötetbe *Poema de cura viperarum in Apotheca nostra* címmel.⁶

A győri jezsuita gyógyszertár és gyógyszerészei

Mielőtt a verseket közelebbről megvizsgálánk, mindenképp érdemes néhány dolgot körüljárni. A Jézus Társasága általában figyelembe vette tagjainak érdeklődési körét, és olyan területre helyezte őket, ahol a legerősebbnek bizonyultak. Odáig csaknem minden rendtag pályája azonos, hogy elvégezték a humaniorák repetentiáját, majd ezután néhány évig a gimnáziumban tanítottak, innenől kezdve azonban kisebb-nagyobb eltérések mutathatók ki az egyes életpályákban (természetesen azon túl, hogy a filozófiai és teológiai tanulmányait mindenkinek be kellett fejeznie). Mire gondolok itt tulajdonképp? Például, ha egy rendtag a nyelvek (görög, héber) területén magaslott ki, akkor ő elvégezte még a repetentium linguarumot. Időnként találkozunk repetentes historiae-vel a katalógusokban, illetve a természettudományok iránt érdeklődők a matematika repetensei is lehetnek. Például a matematika repetense volt Makó Pál, aki korának neves matematikusaként, matematikai-fizikai tankönyvek szerzőjeként, vagy Hell Miksa, aki elismert csillagászként vonult be a történelembe. Mikor elkezdtem a témával foglalkozni, az a kérdés vetődött föl bennem, hogy vajon kellett-e alaposabb természettudományos tudás, érdeklődés a betegségek vagy gyógyszerészeti témájú versek megírásához. A válasz nem egyértelmű. A múmiáról író Rausch vagy a korábbi évben a pestist megverselő Johannes Bapt. Pollak például valóban elvégezte későbbi tanulmányai során a matematika repetentiáját,⁷ viszont Harsányi, a viperás vers szerzője nem, pedig – mint azt majd a továbbiakban látni fogjuk – igen alapos szaktudásról árulkodik költeményében. A szerzők közül Harsányi magyar, Rausch és a fent említett Pollak pedig osztrák származású volt.

4 E két nagy csoporton belül természetesen olvashatunk különböző műfajú-alműfajú költeményeket. A műfajok, alműfajok és verselési formák egymáshoz való viszonyáról doktori dolgozatomban írok részletesebben.

5 118 E 19, 267r–268r (minden lapon dupla hasáb).

6 120b A 9, 104–107.

7 LUKÁCS Ladislaus, szerk., *Catalogus generalis* (Romae: 1987–1988), 1341, 1256, 513.

Elöljáróban érdemes még összefoglalni, amit a patikáról lehet tudni. Szerencsés helyzetben vagyunk, mivel a gyógyszerészettörténészek behatóbban foglalkoztak már a jezsuiták gyógyszerertáraival, cikkek, szakdolgozatok, doktori értekezések születtek, melyek feldolgozzák a 18. századi gyógyszerertárainkról – köztük a győri gyógyszerertárról – fennmaradt írásos és tárgyi emlékeket.⁸ Ezek alapján tudjuk, hogy a jezsuiták több magyar városban megtelepedésük után patikát is nyitottak.⁹ Ezek a patikák kezdetben csak belső használatra álltak rendelkezésre a rendtagok, illetve a kollégium lakói részére, s csak később alakították át a helyiségeket, hogy nyilvános gyógyszerertárként a város lakossága számára is elérhető legyen. Nem volt ez másként Győrben sem.¹⁰ A gyógyszerertár keletkezésének éve adatok hiányában ugyan vita tárgya a szakirodalomban¹¹ – ennek részleteire most nem térnek ki –, mégis az 1653–1654-es év az, ami leginkább elfogadottnak számít. Valaki ettől korábbra, van, aki későbbre datálja. Annyi bizonyos, hogy Lukács László *Catalogus generalisa* 1687-ből említi az első győri patikust,¹² de ez előtt már bizonyosan állt az intézmény. Az alapító okirat és egyéb iratok hiánya

- 8 GRABARITS István és GRABARITSNÉ IHÁSZ Zsuzsanna, „Az osztrák jezsuita rendtartomány patikái és patikusai 1716–1773”, *Orvostörténeti Közlemények: Communicationes de historia artis medicinae* 30, 3–4. sz. (1984): 137–160; KOLOZS Csaba, „Egy győri műemlék-gyógyszerertár nyomában”, *Gyógyszerészet* 5, 6. sz. (1961): 220–222; SÁGI Erzsébet, „Az egykori győri jezsuita patika”, *Gyógyszerészet* 42 (1998): 659–660; SZMODITS László, *A katolikus papság és a magyar gyógyszerészet* (Budapest: Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság, 2017), 51–52; CZAGÁNY István, „Magyarország barokk patikái”, *Historia Pharmaceutica: Communicationes de historia artis medicinae – Supplementum* 9–10 (Budapest: 1977), 94; JÓZSA Alajos, *Győr-Moson vármegye gyógyszerészetének kialakulása és fejlődése az 1600-as évektől 1950-ig*, gyógyszerészdoktori értekezés (Budapest: 1987); NÉKÁM Lajosné, *Régi magyar patikák* (Budapest: Corvina, 1971), 17; GRÓZ Andrea, „A győri Széchenyi Múzeumpatika”, *Honismeret* 28, 4. sz. (2000): 93–97; VIDA Mária, *Patikamúzeumok: Műemlékpatikák Magyarországon* (Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 1996), 84–87.
- 9 PL. JÓZSA, *Győr-Moson vármegye...*, 41; SÁGI Erzsébet, „Az egykori ungvári jezsuita patika”, *Gyógyszerészet* 42 (1998): 30; SÁGI Erzsébet, „Az egykori egri jezsuita patika”, *Gyógyszerészet* 42, 11. sz. (1998): 596–597; SÁGI Erzsébet, „Az egykori székesfehérvári jezsuita patika”, *Gyógyszerészet* 42, 12. sz. (1998): 661–662; SÁGI Erzsébet, „Az egykori kőszegi jezsuita patika”, *Gyógyszerészet* 42, 12. sz. (1998): 663–664.
- 10 BARADLAY János és BÁRSONY Elemér, *A magyarországi gyógyszerészet története: Az ősidőktől a mai napig...*, 2 köt. (Budapest: A Magyarországi Gyógyszerész-egyesület Kiadása, 1930), 1:213–214.
- 11 Baradlay és Bársony 1654-re teszi a gyógyszerertár megnyitásának időpontját (BARADLAY és BÁRSONY, *A magyarországi gyógyszerészet...*, 213), mely dátummal Józsa nem teljesen ért egyet doktori értekezésében (JÓZSA, *Győr-Moson vármegye...*, 41–42). Sági Erzsébet az első ismert patikushoz köti a patika alapítását (SÁGI, „Az egykori győri...”, 659) Gróz Andrea 1734-re teszi az alapítást a Városi jogkönyv adata szerint, de az első, 1655-ben bejegyzett gyógyszerész, Andreas Pfeuffer nevéhez köti a nyilvános működés kezdetét (GRÓZ, „A győri Széchenyi...”, 94).
- 12 LUKÁCS Ladislaus, szerk., *Catalogus personarum et officiorum Austriae S. I.*, 10 vols. (Romae: 1990), 5:150.

miatt valószínű, hogy ez a vita sosem fog eldőlni. A Győri patika a Salvator (Mégváltó) nevet viselte. Maga a gyógyszerház az 1651–1667. közt elkészült, az akkor még földszintes rendház épületének északnyugati sarkán helyezték el, kezdetben belülről lehetett megközelíteni, az utcára nyíló ajtót később vágták rá. A boltozatos termeket gazdagon díszítették, ez ma is eredeti állapotában látható. A jezsuiták patikabútorai, berendezéseik a kor kimagasló művészeti termékei, a magyarországi jezsuita patikák megmaradt bútorzata egyedülálló a világon. A győri patikának azonban nagyon kevés eredeti berendezési tárgy maradt meg: néhány edényke, egy Rákóczi Györgytől való mozsár és 2 rokokó szekrény.¹³

A jezsuiták gyógyszerész szakembereiket a renden belül képezték. Az osztrák–magyar provincia területén Bécsben és Trencsénben volt novicius ház, ahol „tan-gyógyszertár” működött. A novicius fráter két évig tanult itt egy idősebb mester mellett. A hazai egyetemi képzés előtt ez az egyetlen rendszeres képzésünk.¹⁴ A győri patikusok névsorát kisebb-nagyobb eltérésekkel többen is közlik,¹⁵ így annak ismertetésétől, hogyan követték egymást, most eltekintek, helyette egy névsort közlök, melyben új adatként szerepel, melyik patikus milyen nemzetiségből származott, és mikor töltötte be a pozíciót Győrben.¹⁶

Braun Philippus	bohemus	1716
Chmell Tobias	bohemus	1728–1731
Feichter Adamus	carinthus	1699–1700
Fridlein Franciscus	austriacus	1731–1733
Heder Andreas	silesius	1689
Kuster Jacobus	alsata	1724–1727
Otto Antonius	bohemus	1741
Pfaller Gulielmus	austriacus	1747–1761
Rauplik Johannes	bohemus	1687–1688, 1690–1691, 1694
Schlecht Michael	bavarus	1734–1740, 1742–1746
Sebaldt Jacobus	bavarus	1703
Talck (Dalck) Johannes	silesius	1692–1693

13 JÓZSA, *Győr-Moson vármegye...*, 48.

14 GRABARITS István, *Szerzetesrendek gyógyszerházai Magyarországon*, hozzáférés: 2022.06.02, <https://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szerzetesrendek-gy%C3%B3gyszert%C3%A1rai.pdf>.

15 JÓZSA, *Győr-Moson vármegye...*, 43; SÁGI, „Az egykori győri...”, 659; KOLOZS, „Egy győri műemlék-gyógyszertár...”, 221.

16 Az adatok Lukács László katalógusaiból származnak. A nevek az egészségesség kedvéért latin alakban szerepelnek.

Tindelli Ferdinandus	hungarus	1698
Tumler Johannes	tyrolensis	1762–1773
Unz Carolus	styrus	1701
Wendau Antonius	bohemus	1720–1723

Vannak olyan évek (1704–1715, 1717–1719), melyekben nincs adatunk a patikus kilétéről. Ennek okaira további kutatások deríthetnének fényt. Esetleg érdemes lenne azt is megvizsgálni, hogy milyen kapcsolatban állt egymással az apothecarius és az infirmarius (beteggyógyító) feladatköre. Ugyanis vannak évek, mikor a két státuszt egy személy töltötte be,¹⁷ illetve tudjuk, hogy a hiányzó években infirmarius működött a kollégiumban. A patikusok minden esetben fráterek voltak, tehát általában nem végeztek filozófiai és teológiai tanulmányokat, a noviciátus alatt kitanulták a mesterséget, majd ezután elhelyezkedtek valamelyik patikában. Lukács katalógusában ily módon mindig a coadjutorok, a segítők közt kell keresni őket.

Viperák a győri gyógyszerárban

Mindezek ismeretében térjünk rá a versekre, először Harsányi István a viperakúráról szóló poémájára. Leginkább egy tankölteménynek tekinthető, ehhez illik a választott forma, a hexameter. A verset erősen átszövik a görög-római mitológikus elemek, alakok. A kiinduló kép egy beteg ember, akin már semmilyen elixír, kenőcs, tapasz, szirup, csepp és pirula sem segíthet, várja a halált. Már a kezdő képek között jól látható, hogy a szerző elég jártas a gyógyszerek fajtáiban. Ekkor látomást lát, melyben Morpheus és Phoebus jelennek meg neki, s ez utóbbi megnyugtatta, meg fog gyógyulni, ha felkeresi a messze földön híres győri gyógyszerárát. Ekkor leírja annak külső-belső jellemzőit. Ha hihetünk a versben leírtaknak, és nem pusztán költői fogásoknak, képeknek vesszük azokat, akkor új ismeretekkel gazdagodhat mindaz, amit eddig a patikáról tudtunk. Azt írja ugyanis, hogy úgy ismerni meg a patikát, hogy egy egyszarvú áll ki a falból, alatta aranybetűs felirat:

17 Például az első ismert győri gyógyszerész, Johannes Rauplik a győri évei után 1689–1690-ben Nagyszombatban egyszerre volt apothecarius és infirmarius (LUKÁCS, *Catalogus personarum...*, 5:266, 303). Vagy az öt követő Andreas Hedert is ugyanígy osztották be Judenburgban, Pozsonyban és Trencsénben évekig. De előfordul – a teljesség igénye nélkül – 1671-ben Bécsben, 1676–1677-ben Klagenfurtban, 1687–1688-ban Pozsonyban, 1689-ben Trencsénben vagy 1737–1738-ban Egerben. Győri adatot nem találtam arra, hogy a két feladatot egy személy végezte volna, viszont Tobias Chmell 1728–1731 között Győrben egyszerre volt apothecarius és valetunarius (LUKÁCS, *Catalogus generalis...*, 166).

Haec te signa regant: ibi cornu monocerotis
 Corpore cum medis prostat, vultuque minaci
 Postibus incumbit legiturque inscriptis subter
 Aurea sicque sonat: tria sunt gratissima tute
 Lucunde cito curari, pone inde videntur.¹⁸

A három legkedvesebb dolog tehát: teljesen, kellemes, gyorsan gyógyulni.

Belépve az asztalon 2 gyógyszeres szelence látszik, vannak továbbá téglék, almáriumok, mozsarak, irattartó tokok, üvegcsék, tűzhely és kályha, edények, fél mérleg (egyszerpenyős), súlyocskák. Ez utóbbi eszközök nem is okoznak olyan nagy meglepetést, természetes hozzátartozói a gyógyszertáraknak, noha ezek Győrben nem nagyon maradtak meg, és ez alapján a leírás alapján sem tudjuk elképzelni, mi hogyan helyezkedett el. Viszont a szakirodalomból és egyéb levéltári adatokból nem ismert, hogy kívülről, az épületen egy unikornis lett volna valamilyen formában akár cégéerként, akár festve vagy szoborként, illetve a felirattal sem találkoztam máshol. Hogy ezek pusztán költői fogások, vagy valóban így volt, talán sosem fogjuk megtudni. Az unikornis – a tisztaság, szüzesség, erények szimbóluma – címerekben, gyógyszertárnevekben igen gyakran előfordult,¹⁹ a középkorban gyógyító erőt tulajdonítottak ennek a képzelet szülte csodalénynek.²⁰ A különféle gyógynövényeket és szereket tároló fiókos szekrényt érzékletes metaforával szemlélteti: ezerféle szer rejlett kis rekeszekbe rendezve, ahogy a méhek szokták a méhkasban a saját celláikat mézzel teletölteni aprólékos rendben. Majd sorolni kezdi először a gyógyfüveket, aztán a különböző szereket, anyagokat, olajokat. Hogy ezek a növények, vajon tényleg megtalálhatóak voltak-e egy átlagos patikában, ehhez nagy segítséget nyújtott a kortárs Torkos Justus János 1745-ben megjelent *Taxa pharmaceutica Posoniensis* című összeállítás, mely tulajdonképp az egységes gyógyszertári árszabás érdekében hivatalosan kiadott kötet, négy nyelven (latin, magyar, német, szláv) tartalmazza fajták szerint rendszerezve a különböző anyagokat, és szabja meg azok árait. A Harsányi által felsorolt növények mindegyike szerepel a *Taxá*ban, időnként kicsit eltérő névvel, de mindenhol rá lehet ismerni.

18 120b A 9, 104.

19 CSANÁD Vilmos, „A történeti Magyarország patikáinak elnevezései és alapítási évei”, *Savaria: A Vas megyei Múzeumok Értesítője*, 20 köt. (Szombathely: 1989), 17–18:400–406.

20 WEHLI Tünde, „egyszarvú”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter 14 köt. (Budapest: Balassi Kiadó, 2004), 2:306.

Versben előforduló növénynevek	Taxában szereplő név (lapszám)		Mai név		Mire való?
	latin	magyar	magyar	rendsztani név	
Betonica	Herb. Betonicae (6)	Sebfű, Betónia fű	orvosi tisztosfű, bakfű	Betonica officinalis	asztma reuma köszvény
Cichorea	Herb. Cichorei (7)	Cikória, Kotang fű	katángkóró mezei katáng	Cichorium intybus	vese tisztítása (a vers szerint) máj- és epebántalmak (népi) prebiotikus hatású
Nasturtia	Herb. Nasturtii Indici (7)	Spanyol sarkantyúfű	(Orvosi) vízitorma	Nasturtium officinale	az agy mozgatója (a vers szerint) tisztító hatás, sebgyógyítás, emésztőrendszer serkentése stb.
Linum	Herb. Linariae? (7)	Békalen, bugyosfű	len	Linum xx (kb. 250 faj)	
Malvae	- Flor. Malvae hortensis (3) - Flor. Malvae vulgaris (3) - Herb. Malvae (7)	Málva rósa Köz málva virág Málvafű	mályva	Malva xx	torokbaj
Lupi volumine gramen	- Flor. Chamimillae Romanae - Flor. Chamimillae vulgaris (3) - Herb. Matricariae (7)	Nemes Szék fű Virág Mezei Szék fű Virág Mádra-fű	ebszékfű kamilla (orvosi székfű)	(Tripleurospermum) Matricaria chamomilla	gyulladás-csökkentő, szélhajtó, görcsoldó, gyomor-erősítő

Versben előforduló növénynevek	Taxában szereplő név (lapszám)		Mai név		Mire való?
	latin	magyar	magyar	rendszer-tani név	
Berberis	Berberes (4)	Leány-som	borbolya, fai sóska, leánysom	Berberis vulgaris	hasmenésre, húgyúti fertőzésekre magas vérnyomás csökkentésére
Coriandra trememontia	Sem. Coriandri (11)	Colándrom-mag	koriander	Coriandrum sativum	szélhajtó, emésztést segítő

A sókkal, szeszekkel, egyéb anyagokkal kissé nehezebb volt a helyzet, itt nem mindent találtam meg a *Taxá*ban, alaposabb kémiai-gyógyszerészeti tudásra lenne szükség ezek azonosításához. Arra pedig végképp nem vállalkoztam, hogy ezek mai megfelelőit, hatásait kikutassam, ám mindezekből is láthatjuk, hogy alapos szakmai tudást tükröz a vers.

Versben előforduló anyagok	Taxában szereplő név		Mai név
	latin	magyar	
Sal communis			
Salpetae sal			salétrom
Sal jovis	Sal jovis (24)	Fejér Ón sava	ón-klorid (E512)
Sal Hypochondriacum			repülő [?] ammónium-karbonát
Sal Cyrenaecum			Silphium (laser Cyrenaicum/lacrima Cyrenaica) laserpicium, -ii n szalmiák [?] ammónium-hidroxid (E527)

Versben előforduló anyagok	Taxában szereplő név		Mai név
	latin	magyar	
Sal Fossile			aknasó, kősó
Palmae oleum			
Citri (oleum)	Ol. Citri Corticus (35)	Citrom héj [olaj]	oleum citri – citromhéj olaj
Destillatum coriandri	Ol. coriandri (35)	Kolándrom [olaj]	
Mel rosarum	Mel rosatum simplex (33)	Rosa méz	glycerium boraxatum
Pulvis odoratus	Pulv. odoratus externus (40)	Jó illatú Ruba	
Pulvis Anglicus	Pulv. Anglicus Kentianus completus (38)	Méreg ellen való Angliai por Pésmával s Ambrával	
Pulvere praecipitante	Pulv. Praecipitans (40)	Forróságot oltó por	

Mindezekkel nem elégszik meg, a felsorolás végére tesz olyan Ecuadorból érkező, barbárnak nevezett dolgokat, mint a csokoládé és a kávé.

A gyógyszerek közt tett szemle után visszatér a beteg emberhez, sorolja a tüneteit: hányinger, gyomorfájás, fulladás, reuma, ízületi gyulladás, láz, álmatlanság, fájdalom minden tagban. Diagnózist nehéz lenne felállítani, nem tette ezt Harsányi sem, csak az istenek kegyének köszönhető, hogy minderre tudtak ellenszert kínálni – ezt a sort görögül írva a versbe: a vipera meg fogja gyógyítani a betegséget. Ezt a viperát Itália földjéről kell beszerezni, a homokban él, tűhegyes fogai vannak, háta kékesen csillan, fején bíbor folt. (A vipera fajtáját sem sikerült közelebből meghatározni, főleg, mivel több helyen siklónak nevezi, de a siklónak nincsenek fogai, lehet inkább csak azért használja ezeket szinonimaként, hogy a hexameter szépen gördüljön.) Megvan tehát az ellenszer, de mielőtt az elkészítés módjára fény derülne, hosszas fejtegetésbe bocsátkozik, mit is gondoltak eleink a viperáról. A felsorolást Rhediusszal kezdi, aki nem más, mint Francesco Redi 17. századi orvos, biológus, a kísérleti biológia atyjaként tartják számon, a Medicus udvarában élt és tevékenykedett. Egy történetet mesél el, miszerint egy szol-

gáló, míg ura ágyát tette rendbe, rálépett egy viperára, az megmarta, a szolgáló teste felduzzadt, belsejét perzselte, és meghalt. Redi felismerte, hogy a méreg a vipera fogából jött. Szemben Celsusszal és Hyppocratesszel, akik szerint a farkában, testében található a méreg. Plinius is úgy véli, hogy a fogakból fecskendez valamiféle halálos kórt a sebbe, s emiatt veszedelmesebb és halálosabb bármely más kígyónál vagy skorpiónál. A viperatörténeti fejtegetéseit Nolával zárja, azaz Nolai Szent Paulinusszal, aki Kr. u. 4–5. századi verseiben foglalkozik viperákkal. Mindezekre most részletesebben nem térnek ki, de talán egyszer érdemes lenne összegyűjteni ezeket a nehezen hozzáférhető szövegeket, és a versben leírtakkal összevetni a fent tárgyalt személyek viperákról szóló tanításait.

Ezután a beteg mellett elkezdték olajjal öntözött fahasábokkal táplálni a kemencét, a kígyót kiszigerelték, tiszta vízbe helyezték, és egy egész napot fortyogva főzték, s ezt a folyadékot adták a betegnek, amitől először szörnyű rosszul lett rajta úrrá, majd hirtelen, mintha soha nem lett volna baja, visszatért belé az élet. Kígyóból gyógyszer. Az 1729-ben kiadott *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense*, a hivatalos gyógyszerkönyv, mely a recepteket, hozzávalókat, elkészítési módokat tartalmazza, többféle viperából készül szert is ismertet, egyik sem azonos a fent leírtakkal. Legrészletesebben az *Essentia viperarum* nevű szerről ír:

Essentia viperarum

R. Jecinorum et cordium viperarum numero quinquaginta recenter exsiccata et contusa cum

Spiritus vini rectificati libra una,

Infundantur octo diebus ad totalem extractionem, dein addatur

Spiritus viperarum volatilis libra semis,

Salis volatilis viperarum uncia semmis,

Misceantur, digerantur, et filtretur ad usum essentia.

*In melancholia, podagra calculo obstructionibus viscerum, et viribus ex morbo deperditis praesentem affert medelam.*²¹

Eszerint kell venni 50 vipera máját és szívét, kiszárítani, összekeverni borszesszel, ezt nyolc napig érlelni, az egészet átszűrni, hozzáadni még spiritus viperarumot és salis volatis viperarumot (természetesen ezeket is megemlíti a kötet²²), összeke-

21 *Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense* (Viennae: typis Joannis Jacobi Kürner, 1729), 88.

22 *Dispensatorium pharmaceuticum...*, 194, 260. Illetve további olyan készítmények is szerepelnek benne, melyek hozzávalói közt megtalálható a vipera, így a Pulvis Angelicus (154–155), az Extractum Theriacale (126), Pulvis viperarum (170, 244), továbbá a kötet végén részletes leírást ad az élő viperák kipreparálásának módjáról is (270).

verni, leszűrni, és köszvényre, epe-, vese-, húgyköre, bélelzáródásra, és a betegségben elszállt erő visszatéréséért fogyasztani. Némi hasonlóság azért felfedezhető a gyógyszer elkészítése, a javallott alkalmazási területek és a versben leírtak közt.

A vers elején, mikor a gyógyszertár berendezését és edényeit részletezi Harsányi, leírja, hogy az egyik szelence thériakát, azaz terjéket rejt. A hellenisztikus korban Mithritades Eupator, pontusi király, családi és udvari intrikák miatt annyira félt attól, hogy megmérgezik, hogy mérgekkel és ellenmérgekkel kezdett foglalkozni. Hogy a mérgekre immunis legyen, folyton mérgeket szedett. Ő találta fel a nagy hírre szert tett „theriakot” (Antidotum Mitridaticum). Hatvannégy alkotóelemből állt, többek közt ópiumot és mákfejkivonatot is tartalmazott. Még a 18. században is volt olyan gyógyszerkönyv, mely tartalmazta. Sokan hamisították, így hatóság jelenlétében, ünnepélyes formák közt, nyilvánosan kellett összekeverni. A 17–18. század magyar urai, betegség esetén, akár egészen Velencéig küldték megbízható embereiket, hogy nekik jó pénzért „valódi velencei terjék”-et hozzanak a Silvestrini patikából.²³ Ezt az elegyet csodaszernek hitték, mindenféle mérgezés és betegség ellen hatásosnak vélték. Házilag nem állították elő, a városi gyógyszertárak is Velencéből, Krakkóból vagy Bécsből szerezték be.²⁴ Noha a terjéket csak felsorolászerűen említi meg Harsányi a poema elején, mégis gyanús, hogy a kigyóból készült orvosság alatt – kimondatlanul is – erre a szerre gondolt.

A győri gyógyszertár múmiája

Ide jutottunk – kezdi versét Rausch – versben ünneplünk egy múmiát. Testétől nincs a földön értékesebb, siessen ide minden beteg, a késve jövőknek csak a csontja marad. Tehát ismét valami gyógyszeréről van szó, gondolhatnánk a *Poemation de Apotheca Collegii Jaurini illata* című vers bevezető sorait olvasva. A múmiát valóban használták gyógyszer alapanyagként, a múmiapor létező, valóban használt szer volt egészen a 19. századig. A múmiaport gyógyszerként eleinte vérzéscsillapításra, külső sérülések gyógyulásának elősegítésére alkalmazták, majd később már belsőlegesen, mindenfajta betegségek – pl. tuberkolózis, pestis – gyógyításánál is felhasználták. A korabeli gyógyszerészet igazi csodaszere volt.

23 BÁRSONY és BARADLAI, *A magyarországi gyógyszerészet...*, 32; KEMPLER Kurt, *A gyógyszerek története* (Budapest: Gondolat, 1984), 24.

24 GARABITS István, A „Szegények patikája” gyógyszerkincse, in PERLICZI János Dániel, *Medicina pauperum* (Buda, Nottenstein Veronika, 1740), reprint kiadás (Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár, 2005), 36; KEMPLER, *A gyógyszerek...*, 73.

A múmiapor története egészen a X. századi Perzsiáig nyúlik vissza. A Perzsa Birodalomban elterjedten használták a *mumiyá*-ként emlegetett bitumenes kenőcs állagú pakolást zúzódásokra, törésekre és vérzésre, amelynek még semmi köze nem volt az egyiptomi múmiákhoz. A kereszties hadjáratok indulásával a lovagok is tudomást szereztek a helyi csodaszerről, így hamarosan Európában is megjelent a bitumen alapú gyógyszer. A perzsa alapanyag a megnövekedett igények következtében csakhamar fogyni kezdett, így alternatív forrást kellett találni a készítmény előállításához. A perzsa *mumiyá* kifejezés nagyon hasonlít a latin *mumia* szóra, így az akkori krónikusok véletlenszerű hibájának köszönhetően lett múmiára fordítva, így ezután kézenfekvővé vált, milyen alapanyag fogja pótolni az eredetileg bitumen alapú szert.²⁵ Ennek ellenére sem a *Taxá*ban, sem a *Dispensatorium*ban nem találkozunk múmiával, semmilyen formában. De valóban erről van-e itt szó? Nem, vagy legalábbis nem teljesen. A poemát tovább olvasva világossá válik, hogy nem porított, hanem teljes valójában ott lévő múmiát versel meg a költő. Józsa Alajos *Győr-Moson-Sopron vármegye gyógyszerészetének kialakulása* című gyógyszerésztörténeti doktori értekezésében a következőket írja: „A gyógyszerertárhoz tartozott még egy múmia is, amelyet a megszűnt jezsuita gyógyszerertár második tulajdonosa: Posperger Antal gyógyszerész 1839-ben adott át a bencés gimnáziumnak, ahol ezt egy nagy sárga ládában 1949-ig lehetett látni, majd a Bencés Gimnázium államosításakor Budapestre került ismeretlen helyre. (A múmiát mint a gimnázium másodikos tanulója 1947-ben magam is láttam a gimnázium szertárában.)”²⁶ Ráth Károly a *Győri történelmi és régészeti füzetek* 1863-as számában²⁷ egyiptomi múmiának állítja.

Hogy hogyan és miért került Győrbe a múmia, arra a szakirodalom nem fordít különösebb figyelmet, és a kollégium korabeli diáriumában sem találtam adatot róla.²⁸ Az erről szóló eddig ismert egyetlen tudósítást jelen vers záró soraiban olvashatjuk:

25 BÁRSONY és BARADLAI, *A magyarországi gyógyszerészet...*, 139–140; és egy online forrásban, hozzáférés: 2022.06.02, <https://gyogyszertechnologia.hu/mumiabol-gyogyszer-pulvis-mumiae-azaza-mumiapor>.

26 JÓZSA, *Győr-Moson vármegye...*, 46; GRÓZ, „A győri Széchenyi...”, 96.

27 RÁTH Károly, „II. Rákóczi György erdélyi fejedelem mozsara és a legrégebb győri gyógyszerertárról”, in *Győri történelmi és régészeti füzetek*, kiad. RÁTH Károly és RÓMER Flóris, 4 köt. (Győr: Simor János, 1963): 2:189.

28 *Diarium Collegii Jauriensis S. J.[...], 1742–1773* (Győr, Püspöki Könyvtár, mikrofilm-másolat: OSZK FM 1/3270). Az 1762–1763-as év eseményei a 160r–201r lapokon olvashatók. A *Diarium*ban egyébként találkozunk Tumler névvel és a patikával is. A gyógyszerertárt néhány évben – így 1762-ben is – az eszedékes visitatio kapcsán említik, mely általában év vége felé, leggyakrabban novemberben

Id solum dederat mihi noscere magnus Apollo:
 Hesperiae populos hoc corpus aromata fartuno
 Austriaco decori, fidei, patrioque columnae
 Heroi invicto, magno misisse Peoni,
 Qui Mohometi genam Lunam cessissae coigit,
 Christiadam terris: versus monumenta favoris
 Pandat ut iste sui, clementi Mumia jussu
 Est donata viris, qui religione tenentur,
 Vindobonae resident, votum dixere quaternum
 Pontifici, nomen ducunt ex nomine Jesu,
 Inde Tyrolensis sibi pharmacopola coemit
 Aere satis salso, nostramque invexit in aedem;
 Cumque loco titulum dat talem Pharmacopaeum:
 Primus Amenophis, quem Regem Aegyptus adorat.

Cecinit Franc. Rausch 27 Maji 1764.²⁹

Ezek szerint a múmia nyugatról (leginkább Itáliából, esetleg Hispániából) érkezett Bécsbe, az ottani jezsuitákhoz. Hogy oda miként került Egyiptom földjéről, arról nem ír konkrétan, csodával határos módon egyszer csak ott volt. Tőlük vette meg egy tiroli származású gyógyszerész borsos áron, és vitte magával Győrbe. A múmiának valamiféle varázserőt tulajdonít a vers, miszerint a hit és a haza támasza oly módon, hogy segít elűzni a mohamedánokat. A poema 1764-ben keletkezett, a szerző, Franciscus Rausch osztrák származású rendtag, ebben az évben volt repetens Győrben.³⁰ Ebben az időben, 1762-től egészen a rend feloszlásáig Johannes Tumler látta el a gyógyszerészi feladatokat, aki a tiroli származású volt.³¹ (Ezt megelőzően Bécsben és Judenburgban töltötte be ugyanezt a feladatkört.) Itt összeérni látszik a vers és a valóság: Tumler lehetett, aki megvette és Győrbe vitte a múmiát. Ezek szerint egy egészen friss eseményt örökít meg a vers: ha 1762-ben helyezték Tumlert Győrbe, akkor vagy ebben az évben vihette magával – amennyiben már korábban megvásárolta –, vagy már Győrben tartózkodása idején vette, de legkésőbb valamikor 1764 elején, mivel a verset má-

történt. Pl. 1760. november 12. (153r), 1761. november 18. (158v), 1762. november 15. (169r), 1764. november 27. (220r–220v), 1765. december 30. (239v)

29 118 E 19, 267v–268r.

30 LUKÁCS, *Catalogus generalis...*, 1341.

31 LUKÁCS, *Catalogus generalis...*, 1737. A teljesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a rend feloszlása után ő vette meg a gyógyszerterát, költöztette át tér túloldalára, a ma Patika-házként ismert épületbe és működtette tovább. JÓZSA, *Győr-Moson vármegye...*, 47.

jusban másolta be a kötetbe Rausch, de egyéb repetens-versek tanúságai alapján valamivel bizonyosan korábban írta azt. A költemény így ebből a szempontból is jól illeszkedik a repetensek versírási hagyományába, miszerint a költemények vagy aktuális eseményeket örökítenek meg, szinte aktuálpolitikai értesítő vagy bulvárhírlap módjára, vagy régmúlt, dicső tettekhez, személyekhez nyúlnak vissza (Szent István, Hunyadi János), és csak ritkán írnak visszamenőleg közelmúltbeli (3–4 évnél régebbi) történésekről.³²

Rausch szilárdan állítja, hogy egyiptomi múmiáról van szó, szemlélteti ezt a környezet leírásával is, az egyiptomi mitológiába, hitvilágba és történelemben kalauzol minket, hosszasan követhetjük a Nílus folyását és deltájának minden jó tulajdonságát. Első Amenophis fáraóként azonosítja a múmiát, őt nevezi meg Egyiptom uralkodójaként, ő indul csatába a líbiai származású Sesonk ellen, aki legyőzi őt, ezért lesz aztán belőle múmia. Amenophis, ismertebben Amenhotep néven több uralkodója is volt Egyiptomnak, de egyik sem élt egy időben Sesonkkal (akit más néven Sosenknek vagy Sisáknak hívnak – a Bibliából³³ is ismert).³⁴ Szóval itt bizonyosan van valami csúsztatás. Másrészt azért sem lehet I. Amenophis fáraó múmiája a győri, mert azt 1881-ben találták meg a Dejr el-Bahari-i rejték helyen.³⁵ Az ő múmiájában nem tettek kárt a sírrablók, ma a kairói Egyiptomi Múzeumban őrzik. A győri jezsuiták valóban hittek abban, hogy eredeti egyiptomi múmiájuk van, erről tanúskodik a hagyomány is, hogy még a 20. század közepén Ráth Károly is annak nevezi. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy – tekintve a kor nagy keresletét a múmiákra, amiben sokan a pénzszerezés lehetőségét látták – csupán egy hamisítvány került a birtokukba. A jezsuitáknál nem volt egyedi eset, hogy a patikában múmiát őriztek, a hagyomány szerint a székesfehérvári és a pozsonyi patikának is volt egy egyiptominak tartott múmiája – amelyből nem készítettek múmiaport ott sem.

A versben felhalmozott és előadott földrajzi, történelmi, kultúrtörténeti tudás közvetlen forrására nem sikerült rábukkanni. Noha ebben a korban a tanrendbe beillesztve tanultak történelmet a gimnáziumban, de azt mindössze napi kétszer negyed órában délelőtt és délután, főleg a bibliai történetekre, a görög-római és a magyar történelemre fókuszálva.³⁶ Ez persze nem jelenti azt, hogy nem érinthették Egyiptomot. A történelem oktatására hivatalosan ajánlott könyv, a

32 SZÁDOCZKI, *Neolatin elégiaköltészet...*, 56–59, 125, 148.

33 1Kir 14, 25–26; 2Kron 12, 1–16.

34 KÁKOSY László, *Az ókori Egyiptom története és kultúrája* (Budapest: Osiris, 1998), 134, 202–204.

35 KÁKOSY, *Az ókori Egyiptom...*, 22,

36 MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 462–468.

Rudimenta historica például külön Egyiptom fejezetet nem tartalmaz, de az első kötetében³⁷ József és testvérei, illetve Mózes történetének elbeszélésekor találkozunk Egyiptommal, bár röviden, kérdés-felelet formában, de szó esik róla. Történetírásunk kezdeteivel is egybeesik ez a korszak, de a kor neves jezsuita történetírói nagyrészt inkább a magyar történelemmel foglalkoztak, magyarországi okleveleket, forrásokat gyűjtöttek.³⁸ Valószínűleg ismerniük kellett a híres rendtag, Athanasius Kircher Egyiptomról szóló munkáját, az *Oedipus Aegyptiacus*, mely vaskos kötetekben összegzi mindazt, amit a korban tudtak Egyiptom történetéről, kultúrájáról, vallásáról, földrajzáról, de erre sincs kézzelfogható bizonyítékunk. Kevés vers örökíti meg ezt a világot, sokkal nagyobb arányban olvashattunk a görög-római mitológiáról.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a győri patika korának jól felszerelt, jól működő gyógyszertárai közé tartozott, rejtett néhány érdekességet, kivívva ezzel mind a polgárok mind a rendtagok elismerését, és ihletet adott több vershez is. A repetensek e két fentebb tárgyalt költemény esetében is tanúbizonyságát adták naprakészségüknek nem hétköznapi, speciális tudást igénylő témák esetében, ismerték a gyógyszertárat, annak eszközeit, felszerelését, tartozékait. A témához kapcsolódó repetens-versek sorát lehetne még folytatni, ide lehetne venni más, patikával foglalkozó verseket – pl. amelyikben a címe szerint a patikus kanarivá változik –, vagy megvizsgálni, mit ajánlanak pestis esetén, ezek azonban a későbbiek feladatai közé tartoznak.

37 *Rudimenta historica... opusculum primum: Historiae Biblicae* (Cassovia: 1739), 20–37.

38 Vö. többek közt: HÖLVÉNYI György, „A magyar jezsuita történetírók és a jezsuita rend”, *Magyar Könyvszemle* 90, 3–4. sz. (1984): 232–248; TÓTH Gergely, „A magyar történetírás kritikája”, *Történelmi Szemle* 55, 4. sz. (2013): 593 – 617; SOÓS István, *Felzárkózás vagy lemaradás? Történetírás a 18. századi Magyarországon*, in *Clio inter arma*, szerk. TÓTH Gergely (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014), 227–252; DONÁTH Regina, „Egy XVIII. századi olvasmányjegyzék történelemtanárok számára”, *Magyar Könyvszemle*, 89, 1. sz. (1973): 63–68.